

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-
ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒थ्सान॑पाकरोति।
ब्रह्म॒णैवैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः पु॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पयति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वता॑या प्रा॑र्पयति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॑व भ॒वति॑। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दिति॑।
ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्रा॒चीमा॑ ह॒रेत्। दे॒वलो॒कम॑भि ज॒येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॒ष्यलो॒कम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
जि॒त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॒माने॑
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒दे॒वत्याः॑ खलु॒ वै पु॒शवः॑॥३॥

वा॒यव॑ ए॒वैना॑न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॑तदा करोति। यदाह॑।
वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनु॑प॑

ह्वयते। दे॒वो वः॑ स॒वि॒ता प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒ह॒ प्र॒सू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य॒
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑त॒मं कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।
आप्या॑यध्वम॒घ्निया दे॒वभा॒गमि॒त्याह॑॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नुष्येभ्यश्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॒
इन्द्रा॑याप्या॑यति। ऊ॒र्ज॒स्वतीः॑ प॒य॒स्वती॒रित्या॑ह। ऊ॒र्ज॒ः हि
प॒यः स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा इत्या॑ह प्रजा॑त्यै।
मा वः॑ स्तेन॒ ईश॑त॒ माऽघ॑श॒ः स॒ इत्या॑ह गु॒त्यै। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः
परि॑ वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गोप॑तौ
स्या॒त ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः क॑रोति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑। तस्मा॑त्सा॒यं
प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सा॒दय॑ति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अप्र॑पा॒दाय॑। तस्मा॑द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॑पा॒दुकाः। उप॑री॒व
नि॒दधा॑ति। उप॑री॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॑व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥ [१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑श्चप॒र॒शुमा॑द॒त्ते प्र॒सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॒त्याह॑ य॒त्यै। यो वा ओष॑धीः
पर्व॑शो वे॒द। नैनाः॑ स हि॒नस्ति॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः
पर्व॑शो वे॒द। स ए॒ना न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॑र्श्वा ब॒र्हिर॑च्छैति।

प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह।
रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्धिषणा बर्हिरच्छेत्याह। विद्या
वै धिषणा। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितुष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै कवयः।
यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो यदेतदुक्ता
यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति। देवेभ्यो
जुष्टमिह बर्हिरासद् इत्याह। बर्हिषः समृद्धौ। कर्मणो-
ऽनपराधाय। देवानां परिषृतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषृतम्। अथो यथा वस्यसे
प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
प्रतिप्रोच्य बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वर्षवृद्धमसीत्याह। वर्षवृद्धा वा
ओषधयः। देवबर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै।
आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य

ए॒वं वे॒द॥११॥

दे॒व॑र्ब॒र्हिः श॒त॒व॒ल्शं॑ वि॒रो॒हे॒त्या॑ह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
प्र॒जा॒नां॑ प्र॒ज॒न॒नाय॑। स॒ह॒स्र॑व॒ल्शा वि व॒यं रु॑हे॒मे॒त्या॑ह।
आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। पृ॒थि॒व्याः स॒म्पृ॒चः पा॒ही॒त्या॑ह प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै।
अ॒यु॒ङ्गायु॒ङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति। मि॒थु॒न॒त्वाय॑ प्र॒जा॑त्यै। सु॒स॒म्भृ॒तां
त्वा॒ सम्भ॑रा॒मी॒त्या॑ह। ब्र॒ह्म॑णै॒वैन॒त्सम्भ॑रति॥१२॥

अ॒दि॒त्यै रा॒स्नाऽसी॒त्या॑ह। इ॒यं वा अ॒दि॒तिः। अ॒स्या
ए॒वैन॒द्रा॒स्नां॑ करोति। इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्न॒ह॒न॒मि॒त्या॑ह। इ॒न्द्रा॒णी वा
अ॒ग्रे दे॒वता॑नां॒ सम॑न॒ह्यत॑। साऽऽ॒ध्नात्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्न॒ह्यति॑।
प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा॒नाम॒प॒रा॒वा॒पाय॑। तस्मा॒त्स्ना॒व॑स॒न्तताः
प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑श्ना॒त्वि॒त्या॑ह। पु॒ष्टि॑मे॒व यज॑माने दधाति।
स ते॒ मा॒स्था॒दि॒त्या॒हाहि॑सायै। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒प॒गू॒हति॑।
प॒श्चा॒द्वै प्रा॒ची॒न॒रेतो॑ धीयते। प॒श्चा॒दे॒वा॒स्मै प्रा॒ची॒न॒रेतो॑
दधाति। इ॒न्द्र॒स्य॒ त्वा बा॒हु॒भ्यामु॒द्यच्छु॑ इत्या॑ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व
यज॑माने दधाति। बृ॒ह॒स्प॒तेर्मूर्धा॑ ह॒रा॒मी॒त्या॑ह। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑
बृ॒ह॒स्प॒तिः॥१४॥

ब्र॒ह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्व॒न्त॒रि॒क्ष॒म॒न्वि॒ही॒त्या॑ह गत्यै। दे॒व॒ङ्ग॒म॒सी॒-
त्या॑ह। दे॒वाने॒वैन॑द्गमयति। अ॒न॒धः सा॒द॒यति॑। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॒प्र॒पा॒दाय॑। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जा॒नाम॒प्र॒पा॒दु॒काः। उ॒प॒री॒व नि

दधाति। उपरी॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥१५॥

संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दद्याद्वेदं भरति जायन्ते ब्रह्मस्यतिः समष्ट्यै॥ [२]

पूर्वे॑द्युरि॒ध्माब॒रुहिः॑ क॒रोति। य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ गृही॒त्वोप॑वसति।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत। तस्यो॒खे अ॑स्र॒सेताम्। य॒ज्ञो वै
प्र॒जाप॑तिः। य॒त्सा॑न्नाय्यो॒खे भ॑वतः। य॒ज्ञस्यै॒व तदु॒खे
उप॑दधात्यप्र॒स्र॒साय। शु॒न्धध्वं॑ दै॒व्याय॑ कर्म॒णे दे॒वय॒ज्याया॑
इत्या॑ह। दे॒वय॒ज्याया॑ ए॒वैनानि॑ शु॒न्धति। मा॒तरि॒श्वनो॑
घ॒र्मोऽसी॑त्याह॥१६॥

अन्तरि॑क्षं वै मा॒तरि॒श्वनो॑ घ॒र्मः। ए॒षां लो॒कानां॑ वि॒धृत्यै॑।
द्यौर॑सि पृथि॒व्यसी॑त्याह। दि॒वश्च॒ ह्येषा॑ पृथि॒व्याश्च॑ सम्भृ॒ता।
यदु॒खा। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। वि॒श्वधा॑या अ॒सि पर॑मेण॒ धाम्ने॑त्याह।
वृष्टि॑र्वै वि॒श्वधा॑याः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। दृ॒हस्व॒ मा ह्य॒रित्या॑ह
धृत्यै॑॥१७॥

वसू॑नां प॒वित्र॑म॒सीत्या॑ह। प्रा॒णा वै वस॑वः। तेषां॑
वा ए॒तद्भाग॑धेयम्। यत्प॒वित्र॑म्। तेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति।
श॒तधा॑र॒ सह॑स्र॒धारमि॑त्याह। प्रा॒णेष्वे॒वायु॑र्दधाति सर्व॒त्वाय॑।
त्रि॒वृत्प॑लाशशा॒खाया॑ द॒र्भम॑यं भवति। त्रि॒वृद्वै प्रा॒णः।
त्रि॒वृत्तमे॒व प्रा॒णं म॑ध्य॒तो यज॑माने दधाति॥१८॥

सौ॒म्यः पूर्णः॑ सं॒योनि॒त्वाय॑। सा॒क्षात्प॒वित्रं॑ द॒र्भाः।
प्रा॒ख्सा॒यमधि॑नि दधाति। तत्प्रा॑णापा॒नयो॑ रू॒पम्। ति॒र्यक्प्रा॑तः।

तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसं संसृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहाऽऽतृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्तै। एवमेवैना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।

यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्तयै।
त्रिराह। त्रिषत्या हि देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः।
अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वे
दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पुरो॒डाश॑मुखानि
वै ह॒वी॑ः॒र्षिः। नेत इ॒तः पुरो॒डाश॑ः ह॒विषो॑ यामोऽस्तीति।
काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्। शूद्र एव न दुह्यात्। असतो
वा ए॒ष सम्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो
दो॒ग्धीति॑॥२४॥

अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै
प॒वित्र॑मत्येति। अथ॒ तद्धि॑ विरिति। सम्पृ॒च्यध्व॑मृतावरीरित्याह।
अ॒पां चै॒वौष॑धीनां च॒ रस॑ः स॒ सृज॑ति। तस्मा॑द॒पां चो॑षधीनां
च॒ रस॑मुपजीवामः। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्याह। पु॒ष्टिमे॒व
यज॑माने दधाति। सोमे॒न त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्याह॥२५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोमं॑ भक्षयित्वा। सं॒व॒त्स॒रः
सोमं॑ न पिबति। पु॒नर्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः
खलु॑ वै सा॒न्नाय्य॑म्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिबति।
अ॒पुन॑र्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॑नापि दध्यात्।
यन्मृ॒न्मये॑नापिदध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पात्रेण॑ वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदे॒वम्।
उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। अद॑स्तमसि

विष्णवे॑ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॑वैन॒दद॑स्तं करोति।
 विष्णो॑ ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै॑। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां
 धृत्या॑ अप्र॑पादाय। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॑पादुकाः। उ॒परी॑व
 निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै॥ २७ ॥

असीत्याहु धृत्ये यजमाने दधात्यजांमिवाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह स्याध्मादयति पञ्चं च॥ [३]

कर्म॑णे वां दे॒वेभ्यः॑ श॒केय॑मित्या॑ह श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
 सन्त॑तिमनु॑ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 विच्छि॑त्तिमनु॑ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ विच्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑त्यै स्तृ॒णामि॑ सन्त॑त्यै त्वा॒
 य॒ज्ञस्ये॑त्याह॒वनीया॑त्सं त॑नोति। यज॑मानस्य॒ प्र॒जायै॑ पशूना॑
 सन्त॑त्यै। अपः॑ प्रण॑यति। श्रद्धा॑ वा आपः॑। श्रद्धा॑मे॒वारभ्य॑
 प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। य॒ज्ञो वा आपः॑॥ २८ ॥

य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। व॒ज्रो वा
 आपः॑। व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
 प्रण॑यति। आपो॑ वै र॑क्षो॒घ्नीः। र॑क्ष॒साम॑प॒हत्यै॑। अ॒पः प्रण॑यति।
 आपो॑ वै दे॒वानां॑ प्रि॒यं धाम॑। दे॒वानां॑मे॒व प्रि॒यं धाम॑ प्र॒णीय॑
 प्रच॑रति॥ २९ ॥

अ॒पः प्रण॑यति। आपो॑ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाऽऽर॑भ्य
 प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। वे॒षाय॑ त्वेत्या॑ह। वे॒षाय॑ ह्ये॒नदा॑दत्ते। प्र॒त्युष्ट॑
 र॑क्षः प्र॒त्युष्टा॑ अ॒रातय॑ इत्या॑ह। र॑क्ष॒साम॑प॒हत्यै॑। धू॒रसी॑त्याह।
 ए॒ष वै धुर्यो॑ऽग्निः। तं यदनु॑पस्पृ॒श्याती॑यात्॥ ३० ॥

अध्व॒र्युं च॒ यज॑मानं च॒ प्रद॑हेत्। उ॒प॒स्पृ॒श्यात्यै॑ति। अ॒ध्व॒र्योश्च॒
यज॑मानस्य॒ चाप्र॑दाहाय। धूर्व॑ तं यो॑स्मान्धूर्व॑ति॒ तं धूर्व॑ यं व॒यं
धूर्वा॑म् इत्या॑ह। द्वौ वाव॑ पुरु॑षौ। यं चै॒व धूर्व॑ति। यश्चै॒नं धूर्व॑ति।
तावु॑भौ शु॒चाऽर्प॑यति। त्वं दे॒वाना॑मसि॒ सस्त्रि॑तम् पप्रि॑तम्
जुष्ट॑तम् वह्नि॑तम् दे॒वहू॑तम्मित्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्॥ ३१॥

अहु॑तमसि॒ हवि॑र्धान॒मित्या॒हाना॑त्यै। द॒२ह॑स्व॒ मा ह्वा॑रित्या॑ह
धृत्यै॑। मि॒त्रस्य॑ त्वा चक्षु॑षा प्रेक्ष॑ इत्या॑ह मि॒त्रत्वा॑य। मा भे॒र्मा
संवि॑क्था॒ मा त्वा॑ हि॒२सिष॑मित्या॒हाहि॒॑२सा॑यै। यद्वै किं च॒
वातो॑ नाभि॒ वाति॑। तथ्सर्व॑ वरु॒णदे॒वत्य॑म्। उ॒रु वा॒ताये॒त्याह॑।
अवा॑रुणमे॒वैन॑त्करोति। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॑तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह॥ ३२॥

अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह
यत्यै॑। अ॒ग्नये॒ जुष्टं॑ निर्व॑पामीत्या॑ह। अ॒ग्नय॑ ए॒वेनां॑ जुष्टं॑
निर्व॑पति। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑माप्त्यै॑।
तूष्णीं॑ च॒तुर्थ॑म्। अप॑रिमि॒तमे॒वाव॑ रुन्धे। स ए॒वमे॒वानु॑पूर्व॑
हवी॑२षि निर्व॑पति॥ ३३॥

इ॒दं दे॒वाना॑मि॒दम् नः॑ सु॒हेत्या॑ह व्यावृ॑त्यै। स्फा॒त्यै त्वा॒
नारा॑त्या॒ इत्या॑ह गु॒प्त्यै। तम॑सीव॒ वा ए॒षोऽन्तश्च॑रति।
यः प॑री॒णहि॑। सुव॑र॒भि वि र॒ख्ये॑षं वैश्वान॒रं ज्योति॑रित्या॑ह।
सुव॑रे॒वाभि वि प॑श्यति वैश्वान॒रं ज्योतिः॑। द्यावा॑पृथि॒वी ह॒विषि॑

गृहीत उदवेपेताम्। दृ० हन्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।
 गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।
 अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
 एवैनदुपस्थे सादयति। अग्रे हव्य० रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हुवी० पि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥ — [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यग्नियत। तासां यन्मेध्यं
 यज्ञिय० सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दर्भा अभवन्।
 यद्दर्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।
 ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
 सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
 असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
 वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
 वसवः। प्राणा रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूत
 मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पृच्छो
 गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेगुव
 इत्याह। रूपमेवासामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
 नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे
 यज्ञपतिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यै यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यै

इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं
वव्रिरे। संज्ञामेवासामेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः
स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं
प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति।
त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता
अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो
रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं
प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति।
प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसी-
त्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह।
यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते।
देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

दे॒वता॑भिरे॒वैन॒त्सम॑र्धयति। अ॒द्रि॒रसि॑ वा॒नस्प॒त्य इत्या॑ह।
 ग्रा॒वा॒णमे॒वैन॑त्करोति। स इ॒दं दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यः सु॑शमि॒
 शमि॒ष्वेत्या॑ह शान्त्यै। ह॒विष्कृ॑देहीत्या॑ह। य ए॒व दे॒वाना॑
 ह॒विष्कृतः॑। तान् ह॑यति। त्रि॒ह्वय॑ति। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः।
 इष॑मावदोर्ज॒माव॑देत्या॑ह॥४२॥

इष॑मेवोर्जं यज॑माने दधाति। द्यु॒मद्व॑दत व॒यः सं॑ङ्घा॒तं
 जे॒ष्मेत्या॑ह भ्रातृ॒व्याभि॑भूत्यै। मनोः॑ श्र॒द्धादे॒वस्य॑ यज॑मानस्या-
 सु॒र॒घ्नी वाक्। य॒ज्ञायु॑धेषु प्रवि॑ष्टाऽऽसीत्। तेऽसु॑रा याव॑न्तो
 य॒ज्ञायु॑धाना॒मुद्व॑दतामुपाशृ॑ण्वन्। ते परा॑भवन्। तस्मा॒त्स्वाना॑
 मध्ये॑ऽवसाय॑ यजेत। याव॑न्तोऽस्य॒ भ्रातृ॒व्या य॒ज्ञायु॑धाना॒-
 मुद्व॑दतामुपशृ॑ण्वन्ति। ते परा॑ भवन्ति। उ॒च्चैः स॒माह॑न्त वा
 आ॑ह विजि॑त्यै॥४३॥

वृ॒ङ्क ए॑षामिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑म्। श्रेष्ठ॑ एषां भवति। व॒र्षवृ॑द्धमसि॒
 प्रति॑ त्वा व॒र्षवृ॑द्धं वे॒त्त्वित्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा ओष॑धयः।
 व॒र्षवृ॑द्धा इ॒षीकाः॑ समृ॑द्धौ। य॒ज्ञः रक्षा॑ऽस्यनु प्रावि॑शन्।
 तान्य॒स्त्रा प॒शुभ्यो॑ नि॒रवा॑दयन्त। तुषै॒रोष॑धीभ्यः। परा॑पूतः
 रक्षः॑ परा॑पूता अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै॥४४॥

रक्ष॑सां भा॒गोऽसी॑त्या॑ह। तुषै॒रेव॑ रक्षा॑ऽसि नि॒रव॑दयते। अप
 उप॑स्पृशति मे॒ध्य॒त्वाय॑। वा॒युर्वो॑ विवि॑न॒क्तित्या॑ह। प॒वित्रं॑ वै
 वा॒युः। पु॒नात्ये॒वैनान्। अ॒न्तरि॑क्षादि॒व वा ए॒ते प्र॑स्क॑न्दन्ति। ये
 शू॒र्पात्। दे॒वो वः॑ सवि॒ता हि॑र॒ण्यपा॑णिः प्रति॑गृह्णा॒त्वित्या॑ह प्रति॑-

ष्ठित्यै। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय। त्रि॒ष्फ॒लीक॑र्त॒वा आ॑ह। त्र्या॒वृ॒द्धि॒
य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑॥४५॥

द्वाभ्यामृत्युनाति रश्मयो नयन्त्यग्रं यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपंहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अव॑धूत॒ः रक्षोऽव॑धूता॒ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।
अदि॑त्या॒स्त्वग॑सीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑त्त्वचं
करोति। प्र॒ति त्वा पृ॑थि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह॒ प्र॒तिष्ठि॑त्यै।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒तीची॑न॒ग्रीव॑मु॒त्तर॑लो॒मोप॑स्तृणाति मे॒ध्य॒त्वाय॑।
तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्चः प॒शवो॑ मे॒धमु॑प॒तिष्ठ॑न्ते। तस्मा॑त्प्र॒जा
मृ॒गं ग्रा॑ह॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॥४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑धि॒पिन॑ष्टि।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्क्ते। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय। द्यावा॑पृथि॒वी
स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॑ह॒व्यैता॑ः श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॑हः।
दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॑ त्वाऽदि॑त्या॒स्त्वग॑वे॒त्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्वी॑त्यै। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्र॒ति त्वा दि॒वः
स्क॑म्भ॒निर्वे॑त्त्वित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योर्वि॑धृत्यै॥४७॥

धि॒षणा॑ऽसि पा॒र्वते॒यी प्र॒ति त्वा प॑र्व॒तिर्वे॑त्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्वि॑धृत्यै। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः प्र॑स॒व इत्या॑ह॒
प्र॑सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॑त्या॑ह॒ यत्यै॑। अधि॑वपा॒मीत्या॑ह।
य॒थादे॒वत॑मे॒वैनान॑धि॒ वप॑ति। धा॒न्यम॑सि धि॒नुहि॑ दे॒वानि॑त्या॑ह।
ए॒तस्य॑ य॒ज्ञुषो॑ वी॒र्ये॑ण॥४८॥

यावदेकां देवतां कामयते यावदेकां। तावदाहुतिः प्रथते। न हि तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती पिंषाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत् विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवाऽऽमात्क्रव्यात्। तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति। अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृष्ट्वेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृष्ट्वेति। धूर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृष्ट्वेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृष्ट्वेति। धरुणमसि दिवं दृष्ट्वेत्याह। दिवमेवैतेन दृष्ट्वेति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृष्ट्वेत्याह। दिश एवैतेन दृष्ट्वेति। इमानेवैतैर्लोकान्दृष्ट्वेत्याह। दृष्ट्वेन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया

प॒शुभिः। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॑न्युप॑दधाति। त्रयं इ॒मे
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै। ए॒कम॑ग्रे॑ क॒पाल॑मुप॑ दधाति।
ए॒कं वा अ॑ग्रे॑ क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॑ च॒त्वारि॑। अथा॒ष्टौ। तस्मा॑दष्टा-
क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॑न्युप॑दधाति। यज्ञो॒ वै
प्र॒जाप॑तिः। यज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः॒ सः॑ स्क्करोति। आ॒त्मानं॑मे॒व
तथ्सः॑ स्क्करोति। तः॑ सः॑ स्क्कृतमा॒त्मानम्॑॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ परैति। यद॒ष्टावु॑प॑दधाति। गा॒यत्रि॑या
तथ्स॒मि॒तम्। यन्न॑व। त्रि॒वृता॑ तत्। यद्व॑शं। वि॒राजा॑ तत्।
यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॑ तत्। यद्वा॑दश॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः॑ स॒मि॒तानि॑ स उ॑प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।
इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं दि॒शो वि॑धृत्यै दृ॒हति॑। अथाऽऽयुः
प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा
अ॒भितो॑ बहु॒लान्क्क॑रोति। चि॒तः॑ स्थे॒त्याह॑। यथा॒यजु॑रे॒वैतत्।
भृ॒गूणा॑मङ्गि॒रसां॑ तप॑सा तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैनानि॑
तप॑सा तपति। तानि॒ ततः॑ सः॑ स्थि॒ते। यानि॑ घ॒र्मे
क॒पाला॑न्युप॑चि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑ चतु॑ष्पदय॒र्चा वि॑ मु॒ञ्चति॑।
चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवंमेवेतेन दृहति सम्भवति तः सः स्क्कृतमात्मानं द्वादश सः स्थिते त्रीणि च॥ ————— [७]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह प्र॒सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि-
त्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो

हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमेवैनानि
संवपति। समापो अद्विरग्मत समोषधयो रसेनेत्याह। आपो
वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा
एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स२ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
एकधा स२सृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः
स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै
त्वा संयौमीत्याह। प्रजा एवैतेन दाधार। अग्नये
त्वाऽग्नीषोमाभ्यामित्याह व्यावृत्त्यै। मुखस्य शिरो-
ऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः।
तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति।
उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव
प्रजयां पशुभिः प्रथयति। त्वचं गृह्णीष्वेत्याह। सर्वमेवैन२
सतनुं करोति। अथाऽऽप आनीय परिमार्ष्टि। मा२स एव
तत्त्वचं दधाति। तस्मात्त्वचा मा२सं छुन्नम्। घर्मो वा
एषोऽशान्तः॥५९॥

अर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो
यजमानः शुचा प्रदहः। पर्यग्निं करोति। पशुमेवैनमकः।
शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्निं करोति। त्र्यावृद्धिं यज्ञः।
अथो रक्षसामपहत्यै। अन्तरितः रक्षोऽन्तरिता अरांतय
इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितः रक्षांस्य-
जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स
एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्। देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैनं श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक
इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
ऽन्तिदाहाय। अग्ने हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव हवींष्यभि-
व्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय शृत्यै करोति।
मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयेत्। आविर्मस्तिष्कः
स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्गुहा मस्तिष्कः। भस्मना-
ऽभिवासयति। तस्मान्मासेनास्थिं छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलति-
भावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै
ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्ध्वसम्पृणक्ति। न प्रमायुका
भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
यदेवमभिवासयति। यजमानमेव प्रजया पशुभिः समर्धयति।
देवा वै हविर्भूत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति।
सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।
यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत।
तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः।
अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्य-
पातयत्॥६५॥

ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यपातयत्। ततस्त्रितो-
ऽजायत। यदद्ध्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्।
यदात्मभ्योऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा
आप्येष्वमृजत। आप्या अमृजत सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः
सूर्याभिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनि। कुनखी श्यावदति। श्यावदन्नग्र-
दिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो वीरहणि।
वीरहा ब्रह्महणि। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत। अन्तर्वेदि
निनयत्यवरुद्धौ। उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वाय। शृतकोमा
इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यन् विमृत्यैवमाहाशान् आह गुप्त्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयत्सूर्याभिनिमृक्ते देवाः॥—[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्फ्यमादत्ते प्रसूत्यै।

अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑द् इन्द्र॒स्य
बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै॑ ना॒मासुर॑ आसीत्। सोऽ॒बिभेत्।
य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्यन्तीति। स पृ॒थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्।
सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒
लोहि॑तं पृथि॒वीमनु॑ व्य॒धावत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृथि॒वि
दे॒वय॑जनीत्या॒ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैना॑ दे॒वय॑जनीं करोति। ओष॑ध्यास्ते मूलं मा
हि॒सिष॑मित्या॒ह। ओष॑धीना॒महि॑सायै। व्र॒जं ग॑च्छ
गो॒स्थान॑मित्या॒ह। छ॒न्दासि॑ वै व्र॒जो गो॒स्थानः॑।
छ॒न्दास्ये॒वास्मै॑ व्र॒जं गो॒स्थानं॑ करोति। वर्ष॑तु ते
द्यौरि॒त्याह॑। वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। ब॒धान॑ दे॒व
स॒वितः॑ पर॒मस्या॑ परा॒वती॑त्या॒ह॥७०॥

द्वौ वा॒व पुरु॑षौ। यं चै॒व द्वेष्टि॑। यश्चैनं॑ द्वेष्टि॑। तावु॒भौ ब॑ध्नाति
पर॒मस्या॑ परा॒वति॑ शतेन॒ पाशैः॑। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ वयं॑
द्विष्म॑स्तमतो॒ मा म॑गित्या॒हानि॑मुक्त्यै। अ॒ररु॑र्वै ना॒मासुर॑
आसीत्। स पृ॒थि॒व्यामुप॑मु॒त्तोऽश॑यत्। तं दे॒वा अप॑हतोऽरुः
पृथि॒व्या इति॑ पृथि॒व्या अपा॑घ्नन्। भ्रातृ॒व्यो वा अ॒ररुः॑।

अप॑ह॒तोऽर॑रुः पृ॒थि॒व्या इति॑ यदाह॑॥७१॥

भ्रातृ॑व्यमे॒व पृ॒थि॒व्या अप॑ह॒न्ति। तेऽम॑न्यन्त। दि॒वं वा
अ॒य॒मि॒तः प॑तिष्यतीति॑। तम॑रु॒स्ते दि॒वं माऽस्का॑नि॒ति दि॒वः
पर्य॑बाधन्त। भ्रातृ॑व्यो वा अ॒रुः। अ॒रु॒स्ते दि॒वं मा स्का॑नि॒ति
यदाह॑। भ्रातृ॑व्यमे॒व दि॒वः परि॑बाधते। स्त॒म्ब॒य॒जुर्हर॑ति।
पृ॒थि॒व्या ए॒व भ्रातृ॑व्यमप॑ह॒न्ति। द्वि॒तीय॑ हरति॥७२॥

अ॒न्तरि॑क्षादे॒वैन॑मप॑ह॒न्ति। तृ॒तीय॑ हरति। दि॒व
ए॒वैन॑मप॑ह॒न्ति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थ॑ हरति। अप॑रि॒मिता॑दे॒वैन॑मप॑-
ह॒न्ति। असु॑राणां वा इ॒यम॑ग्र आसीत्। याव॑दासी॒नः
परा॑पश्य॑ति। ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व
नोऽस्या॑मपीति॑॥७३॥

क॒य॒न्नो दा॑स्य॒थेति॑। याव॑त्स्व॒यं प॑रिगृ॒ह्णी॒थेति॑। ते
वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षि॒णतः॑ पर्य॑गृह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑ प॒श्चात्।
आ॒दि॒त्यास्त्वेत्यु॑त्तर॒तः। तेऽग्नि॑ना प्राश्चो॑ऽजयन्। वसु॑भिर्दक्षि॒णा।
रु॒द्रैः प्र॑त्य॒ञ्चः। आ॒दि॒त्यैरु॑द॒ञ्चः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ वेदिं
प॑रिगृह्णन्ति॥७४॥

भ॒व॒त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः
स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै। कर्म॑ कृ॒ण्वन्ति वे॒धस॒ इत्या॑ह। इ॒षि॒त॑
हि कर्म॑ क्रि॒यते॑। पृ॒थि॒व्यै मे॒ध्यं चा॒मे॒ध्यं च॒ व्युद॑क्रामताम्।
प्रा॒चीन॑मुदी॒चीनं॑ मे॒ध्यम्। प्र॒ती॒चीनं॑ दक्षि॒णाऽमे॒ध्यम्।

प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवैनं देवयजनीं करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची श्रोणीं। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः प्रजाः स्युः। स्फ्येनं छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुलेऽन्विन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥ ७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्यां एतावन्त एव भ्रातृव्यं निर्भज्या। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥ ७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि
स्वधा असीति योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वी
चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वी करोति। पुरा क्रूरस्य
विसृपो विरप्षिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं
जीरदानुर्यामैरयं चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्या
अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्य यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माबर्हिरुपसादय। सुवं च सुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीः
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आप
आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्वह्नीरासाद्याः।
स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याह द्वितीयः हरतीति परिगृह्णति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरेतकृत्वा
रक्षोघ्नीरर्पयति॥

[९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षाः स्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं

भ्रातृव्यमपहृत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मन एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिर्गुपसादयति युक्त्यै।
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रति-
पादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषां प्रजानां
प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रति-
पादयति। सम्प्रत्येव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा
बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय।
यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपर्शुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्यसौऽपोऽवधूतं
धृष्टिर्देवस्येत्याह सं वपामि देवस्य स्फ्यमा ददे वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चाधिपवंगमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तर्हित्यै
द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

generated on **March 17, 2025**

Downloaded from

<http://stotrasamhita.github.io> | [StotraSamhita](#) | [Credits](#)